

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์

นางชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2535

ISBN 974-581-403-2

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

018677 I 15644972

THE THAI TEXTS OF ANIRUDDHA : AN ANALYTICAL STUDY

Mrs. Cholada Ruengruglikit

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy
Department of Thai
Graduate School
Chulalongkorn University

1992

ISBN 974-581-403-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์

โดย

ภาควิชา

อาจารย์ที่ปรึกษา

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์

นางชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

ภาษาไทย

รองศาสตราจารย์ ดร. สักดิ์ศรี แยมันดดา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษณบัณฑิต

ดร. ภาว

-----คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร. ภาว วัชรากัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ดร. พันตรีหญิง คุณหญิง ละเอียด

-----ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิง ละเอียด โปะชะกฤษณะ)

ดร. สักดิ์ศรี แยมันดดา

-----อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร. สักดิ์ศรี แยมันดดา)

ดร. กุสุมา รักขมณี

-----กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักขมณี)

ดร. ประคอง นิมมานเทมินทร์

-----กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเทมินทร์)

ดร. นิษดา เหล่าสุนทร

-----กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. นิษดา เหล่าสุนทร)

ชลดตา เรื่องรักษ์ลือต : วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ : การศึกษาวิเคราะห์ (THE THAI TEXTS OF ANIRUDDHA : AN ANALYTICAL STUDY) อ.กีปรีक्षा : รศ.ดร.ศักดิ์ศรี แยมณีตดา . 1141 หน้า , ISBN 974-581-403-2

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มาและความสัมพันธ์ของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ ฉบับต่าง ๆ ประการหนึ่ง และเพื่อศึกษาคุณค่า ความสำคัญ และลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ อีกประการหนึ่ง

ผลของการวิจัยพบว่า เรื่องอนิรุทธเดิมเป็นนิทานในวรรณคดีสันสกฤต มีปรากฏทั้งในคัมภีร์ปุราณะ หลายฉบับ และในภาคผนวกของคัมภีร์มหาภารตะ เป็นเรื่องการทำสงครามระหว่างพระกฤษณะซึ่งเป็นพระนารายณ์อวตารกับพระเจ้าพาดะผู้เป็นราชาแห่งอสูร และมีแขนถึงพันแขน

เรื่องอนิรุทธของไทยไม่ได้มาที่มาจากเรื่องจากสำนวนใดสำนวนหนึ่งในฉบับสันสกฤตโดยตรง แต่ได้มาเนื้อหาจากฉบับต่าง ๆ มาประสมประสานกัน เรื่องอนิรุทธของไทยมีหลายฉบับและหลายสำนวน มีปรากฏทั้งในภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ เรียกชื่อต่าง ๆ กันไป เช่น เรื่องอนิรุทธ เรื่องอุรุท เรื่องอุลสาบารล เรื่องอุสาบารล และเรื่องพระกิตพระพาน เป็นต้น สำนวนที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับเรื่องเดิมในวรรณคดีสันสกฤตมากที่สุด ได้แก่ อนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งนอกจากจะแสดงพระเดชาภาพของพระกฤษณะและพระอนิรุทธแล้ว ยังเป็นเรื่องแสดงความกระหว่างพระอนิรุทธกับนางอุษา ซึ่งเป็นธิดาของพระเจ้าพาดะอีกด้วย นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า เรื่องอนิรุทธของภาคใต้คล้ายคลึงกับเรื่องอนิรุทธของภาคกลาง ส่วนเรื่องอนิรุทธของภาคอีสานคล้ายคลึงกับเรื่องอนิรุทธของภาคเหนือ

เรื่องอนิรุทธของไทย ส่วนใหญ่จะจบด้วยความลู่ช ยกเว้นฉบับของภาคอีสานบางสำนวนที่กำหนดให้เรื่องจบด้วยความเศร้า คือจบด้วยความตายของตัวเองทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย

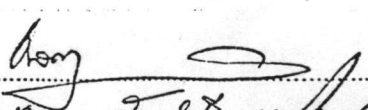
เรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทยแม้จะมีอยู่หลายสำนวน แต่ก็พอจะมองเห็นลักษณะเด่นของแต่ละสำนวนได้ ไม่ว่าจะเป็นต้นเนื้อหา ภาษา และสำนวนโวหาร ทำให้สามารถจำแนกเรื่องอนิรุทธแต่ละสำนวนได้

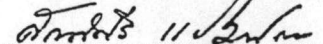
ผู้วิจัยพบว่า เรื่องอนิรุทธเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยมาก ทำให้เกิดวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธหลายเรื่อง ก่อให้เกิดบทแสดงเรื่องอนิรุทธหลายชนิดและหลายสำนวน ทั้งยังมีความสำคัญทางด้านจริยธรรม มีความสำคัญทางด้านคติชนวิทยา และทางด้านจิตรกรรม ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรที่ละนาวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธสำนวนต่าง ๆ โดยเฉพาะสำนวนที่ยังไม่มีการพิมพ์เผยแพร่มาศึกษาให้กว้างขวางขึ้น เพื่อให้เกิดความรุ้เกี่ยวกับเรื่องอนิรุทธของไทยได้ลึกซึ้งมากขึ้น

ภาควิชา ภาษาไทย

สาขาวิชา ภาษาไทย

4 4 2534

ลายมือชื่อนิติต

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

4 4 2534

พิมพ์ต้นฉบับบทความวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมเพียงแผ่นเดียว

B910016 : MAJOR THAI LANGUAGE
KEY WORD : THAI TEXTS/ANIRUDDHA

CHOLADA RUENGRUGLIKIT : THE THAI TEXTS OF ANIRUDDHA : AN ANALYTICAL STUDY. THESIS ADVISOR : ASSO.PROF. SAKSRI YANADDA, Ph.D. 1141 PP. ISBN 974-581-403-2

The purpose of this thesis is to trace the origin and the relationship between various versions of the Aniruddha story as appeared in Thai texts and also at studying their value, significance and important characteristics.

The results of the thesis are as follows:

Aniruddha story is originally a Sanskrit literature, appearing in many versions of the Purāṇas and in the appendix of the Mahābhārata etc. Thai poets did not receive the Aniruddha story from any Indian versions in particular, but gathered the interesting details from different versions and mixed them well together. Besides, many additions had been made to the original story. Aniruddha story in Thai is found in various versions in all parts of the country: the North, the Central, the northeast and the South. It is also known by various names: Aniruddha, Unaruddha, Ussabarot, Usabarot, Phra Kut Phra Phan etc. However, the version closest to the original Sanskrit one is Aniruddha Khamchan, which not only emphasizes on the glory of Krisana over Bāṇa, the thousand-armed giant king like the original story does, but also stresses Aniruddha's heroism and his love with Usa, the Bana's daughter as well. It is noted that the Southern version is similar to the Central one and the Northeastern version is similar to the Northern one. Most of Thai Aniruddha's stories have a happy ending with the exceptions of a few Notheastern versions which end tragically with the deaths of the male and female protagonists.

Despite being found in a great many versions, the Thai texts of Aniruddha can be easily distinguished in terms of their content, diction and expressions, and their outstanding characteristics without much difficulty.

It is noted that Aniruddha story has a lot of significance in Thai literature, various kinds of Thai performance, painting, ethics, and folklore.

According to the researcher's opinion, it is worth to study the various Thai versions of Aniruddha story which have never been published before in order to develop better knowledge of this story.

ภาควิชา ภาษาไทย
สาขาวิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2534

ลายมือชื่อนิสิต
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม -

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือดีเยี่ยมจากบุคคลหลายฝ่าย ดังนี้

รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา ได้ให้ความเมตตาดูแลเอาใจใส่ และให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์แก่การทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง รวมทั้งได้กรุณาให้ยืม หนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้

ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิง ละเอียด โปษะกฤษณะ ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักษมณี รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ และ รองศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ได้กรุณาให้ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ แก่การแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จนมีความสมบูรณ์มากขึ้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คมคาย นิลประภัสสร ได้กรุณาให้ข้อเสนอแนะที่เป็น ประโยชน์แก่การวิจัยหลายประเด็น และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ กรุณาให้ยืมเอกสารข้อมูลซึ่งล้วนเป็นประโยชน์แก่การวิจัยครั้งนี้

เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติที่ประจำอยู่ที่ห้องเอกสารตัวเขียนกรุณาให้ความสะดวก ในการค้นข้อมูลอย่างดียิ่ง

ในด้านการจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากนาย สุทัศน์ พงษ์ขวัญ นายปรีชา วราภาพงษ์ นางสาวน้ำผึ้ง ปัทมะกลางกุล นางสาวโกมลิ่ง อามระดิษฐ์ นางสาวจตุพร มีสกุล และนางสาวศิริสุข ระวังวงศ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ และขอบคุณทุกท่านและทุกคนที่มีนามดังกล่าวข้างต้นที่มี ส่วนช่วยให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	9
ขอบเขตของการวิจัย	9
ข้อตกลงเบื้องต้น	10
สมมุติฐานของการวิจัย	10
วิธีดำเนินการวิจัย	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	10
2 เรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทย : การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา	12
2.1 เรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทย	18
2.1.1 เรื่องอนิรุทธที่เสนอเนื้อหาที่สมบูรณ์	18
2.1.2 เรื่องอนิรุทธที่เสนอเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์	20
2.2 การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทย	20
2.2.1 การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทยที่ เสนอเนื้อหาที่สมบูรณ์	20
2.2.1.1 เรื่องอนิรุทธที่เป็นเทวตำนาน	21
2.2.1.1.1 อนิรุทธคำฉันท์	21
2.2.1.1.2 พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัด	75
2.2.1.1.3 บทละครเรื่องอุณรุทฉบับสังขลา	184

บทที่

2.2.1.1.4	กฤษณาอวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง และกฤษณาอวตาร ในนารายณ์สิบปาง	220
2.2.1.1.5	กฤษณะอวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์	235
2.2.1.1.6	โคลงเรื่องอนิรุทธ์	237
2.2.1.2	เรื่องอนิรุทธ์ที่เป็นนิทานวีรบุรุษ	249
2.2.1.2.1	พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ...	249
2.2.1.2.2	โคลงคั่นเรื่องอุสสาบารสฉบับหอสมุด แห่งชาติ	289
2.2.1.2.3	โคลงเรื่องอุสสาบารสฉบับวัดป่าอื่น	294
2.2.1.3	เรื่องอนิรุทธ์ที่เป็นนิทานชาดก	305
	อุสสาปารสชาดก	306
2.2.1.4	เรื่องอนิรุทธ์ที่เป็นนิทานอธิบายตำนานสถานที่	343
2.2.1.4.1	ลำพระกิตพระพานฉบับวัดบ้านหนองแปน .	344
2.2.1.4.2	เรื่องพระกิตพระพานฉบับวัดโคกกลาง ..	368
2.2.1.4.3	ตำนานพระกิตพระพานฉบับ พระอริยานุวัตร	375
2.2.1.4.4	เรื่องพระกิตพระพานในอุรังคธาตุ	376
2.2.1.4.5	เรื่องอุสา-บารส ในประวัติวัด พระพุทธรูปบัวบก สำนวนเก่า	378
2.2.1.4.6	เรื่องอุสา-บารส ในประวัติวัด พระพุทธรูปบัวบก ฉบับบริรักษ์	391
2.2.1.4.7	เรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็ก .	393
2.2.2	การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของเรื่องอนิรุทธ์ในวรรณคดีไทยที่เสนอ เนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์	398

บทที่

2.2.2.1	เรื่องอนิรุทธที่เป็นเทวดานาน	398
2.2.2.1.1	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาสชมทวีป	398
2.2.2.1.2	บทจับระบำเรื่องโคลงสุภลักษณ์วาดรูป ..	404
2.2.2.2	เรื่องอนิรุทธที่เป็นนิทานวีรบุรุษ	414
2.2.2.2.1	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุณรุท	414
2.2.2.2.2	บทละครนอกเรื่องอุณรุท ตอนสมมุชา ...	429
2.2.2.2.3	บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท	440
2.2.2.2.4	บทเพลงกล่อมเด็กเรื่องอุณรุท	443
2.3	การปรับเปลี่ยนเนื้อหาของเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทย	445
2.3.1	การละความ	445
2.3.2	การเปลี่ยนรายละเอียด	447
2.3.3	การขยายความ	449
2.3.4	การผนวกเรื่อง	450
2.3.5	การสลับเหตุการณ์	450
2.3.6	การอนุรักษ์ตนเอง	451
3	การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ	486
3.1	อนิรุทธคำฉันท์	487
3.2	พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด	510
3.3	พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท	519
3.4	โคลงเรื่องอนิรุทธ	527
3.5	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาสชมทวีป	534
3.6	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุณรุท	537
3.7	บทละครนอกเรื่องอุณรุท ตอนสมมุชา	539
3.8	บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท	541
3.9	โคลงสุภลักษณ์วาดรูป	542

บทที่

3.10	เพลงกล่อมเด็กเรื่องอุณรุท	544
3.11	เรื่องอนิรุทธ์ในกฤษณาวตาร ฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง	546
3.12	บทละครเรื่องอุณรุทฉบับสงขลา	550
3.13	โคลงต้นเรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ	557
3.14	โคลงเรื่องอุสสาบารส ฉบับวัดป่าอินทร์	562
3.15	ตำนานพระกิตติพระพาน ฉบับพระอริยานุวัตร	570
3.16	เรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็ก	576
4	การศึกษาวิเคราะห์การใช้คำและสำนวนโวหารในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์	580
4.1	อนิรุทธ์คำฉันท์	580
4.1.1	การใช้คำ	580
4.1.2	การใช้สำนวนโวหาร	619
4.2	พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด	646
4.2.1	การใช้คำ	646
4.2.2	การใช้สำนวนโวหาร	697
4.3	พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท	710
4.3.1	การใช้คำ	710
4.3.2	การใช้สำนวนโวหาร	720
4.4	โคลงเรื่องอนิรุทธ์	744
4.4.1	การใช้คำ	744
4.4.2	การใช้สำนวนโวหาร	750
4.5	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาดชมทวีป	752
4.5.1	การใช้คำ	752
4.5.2	การใช้สำนวนโวหาร	753

บทกวี

4.6	บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุณรุท	754
4.6.1	การใช้คำ	754
4.6.2	การใช้สำนวนโวหาร	762
4.7	บทละครนอกเรื่องอุณรุท ตอนสมมุขฯ	763
4.7.1	การใช้คำ	763
4.7.2	การใช้สำนวนโวหาร	772
4.8	บทดาโบลิวังต์เรื่องอุณรุท	774
4.8.1	การใช้คำ	774
4.8.2	การใช้สำนวนโวหาร	776
4.9	โคลงศกัณษณ์ว่าตรู	777
4.9.1	การใช้คำ	777
4.9.2	การใช้สำนวนโวหาร	780
4.10	เพลงกล่อมเด็กเรื่องอุณรุท	780
4.10.1	การใช้คำ	780
4.10.2	การใช้สำนวนโวหาร	781
4.11	เรื่องอนิรุทธ์ในภพดาวตาร	781
4.11.1	การใช้คำ	781
4.11.2	การใช้สำนวนโวหาร	784
4.12	บทละครเรื่องอุณรุทฉบับสงขลา	784
4.12.1	การใช้คำ	784
4.12.2	การใช้สำนวนโวหาร	794
4.13	โคลงฉันท์เรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ	802
4.13.1	การใช้คำ	802
4.13.2	การใช้สำนวนโวหาร	809

บทที่

4.14	โคลงเรื่องอุสาบารส ฉบับวัดป่าอิน	816
4.14.1	การใช้คำ	816
4.14.2	การใช้สำนวนโวหาร	826
4.15	ตำนานพระกิตพระพาน ฉบับพระอริยานุวัตร	831
4.15.1	การใช้คำ	831
4.15.2	การใช้สำนวนโวหาร	836
4.16	เรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็ก	839
4.16.1	การใช้คำ	839
4.16.2	การใช้สำนวนโวหาร	843
5	ความสำคัญของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์	846
5.1	ความสำคัญทางด้านวรรณคดี	846
5.1.1	ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องเดียวกัน	847
5.1.2	ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องอื่น	850
5.2	ความสำคัญทางด้านการแสดง	902
5.2.1	การแสดงละครใน	902
5.2.2	การแสดงละครนอก	916
5.2.3	การแสดงละครดึกดำบรรพ์	918
5.2.4	การแสดงระบำหลวง	924
5.2.5	การแสดงภาพนิ่งประกอบเพลง	925
5.2.6	การแสดงละครสมัยใหม่	927
5.3	ความสำคัญทางด้านจริยธรรม	929
5.4	ความสำคัญทางด้านคติชนวิทยา	936
5.5	ความสำคัญทางด้านจิตรกรรม	939

บทก

6	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	941
	บรรณานุกรม	946
	ภาคผนวก ก.	954
	ภาคผนวก ข.	965
	ภาคผนวก ค.	971
	ภาคผนวก ง.	996
	ประวัติผู้เขียน	1141